

בינת המשפט

עניני ממונות אקטואליים

בס"ד, גליון רכ, פרשת כי תשא-זכור, תשפ"ה

מאת: יצחק בירך דסקל – דיין ומורה צדק

טל: 03-5740046 y.b.daskal@gmail.com

מבואר, שאם קונה דבר ידוע, אבל אינו יודע כמה פריטים יש שם, או כמה משקל הוא, הוי קניין ומשלם לפי מחיר שבשוק למנין או למשקל, ויש אונאה אם משלם אחרת ממחיר השוק.

העולה מזה: אם קונה דבר ידוע, אבל אינו יודע כמה פריטים יש שם, או כמה משקל, הוי קניין ומשלם לפי מחיר שבשוק למנין או למשקל, ויש אונאה אם משלם אחרת ממחיר השוק.

שיטת הבית יוסף

וכתב הבית יוסף (חושן משפט סימן רט) על דברי הרמב"ם שמוכר בטור (שם), וז"ל "ויש להם הונייה לפי שער שבשוק. נלמד ממאי דגרסינן בריש הזהב (ב"מ מו, ב) אמר רבה אמר רב הונא מכור לי באלו קנה ומחזיר אונאה. אך קשה לי מדתניא באיזהו נשך (סד, א) ההולך לחלוב עיזיו וכו' ואמר ליה מה שעייזי חולבות מכור לך וכו' מותר, משמע דקנה אפילו יהיה יותר על דמיו, והרי אינו דבר המסויים, ולפי מה שכתב ר"מ לא קנה אלא כנגד מעותיו, ושמה לא כתב כן הרמב"ם, אלא בדבר שיש לו שער קבוע כמו החטים וכיוצא, אבל חלב וגזיה שאין להם שער ידוע, אלא כל אחד קונה כמו שחפץ לית ביה אונאה" עכ"ל, וכן כתב בכסף משנה (שם).

מבואר לפי הבית יוסף, שדבר שאין לו שער ידוע, וכל אחד קונה כפי חפצו, והמוכר מוכר לו כמות שרואה הקונה, אבל אינו יודע כמה פריטים יש שם, או כמה משקל, אין לו אונאה, כיון שאין שער ידוע לדבר זה, אבל אם יש שער ידוע, אפילו שאינו יודע כמה פריטים וכמה מניין יש בכמות שקונה, יש אונאה. והוא דבר מסתבר מאד, שאם יש שער אז חסרון ידיעתו, אינו סיבה לאונותו, אבל אם אין שער ידוע אין אונאה.

העולה מזה: לפי הבית יוסף, דבר שאין לו שער ידוע, וכל אחד קונה כפי חפצו, אין לו אונאה, אבל אם יש שער ידוע, אפילו שאינו יודע כמה פריטים וכמה מניין יש בכמות שקונה, יש אונאה.

שיטת הדרכי משה הב"ח והש"ך

והרמ"א בדרכי משה (שם) חולק על הבית יוסף, וז"ל "ונראה דהוא הדין בכל דבר נמי דינא הכי, והא דאמרין פרק איזהו נשך ההולך לחלוב עיזיו וכו' ואמר לו מה שעייזי חולבות מכור לך כו' הרי זה

בדין קנה כתב יד עתיק, במחיר גבוה ממחיר השוק, האם יכול לטעון אונאה וביטול מקח

ובו יבואר: א. אונאה בדבר שאין ידוע לו הכמות. ב. מחלוקת הפוסקים, אם יש אונאה בדבר שאין לו שער. ג. ביאור שיטת הפוסקים, שיש אונאה בדבר שאין לו שער. ד. ביאור אונאה ביותר מטווח מחירים. ה. ביאור שיטת הבית יוסף, דאין אונאה לדבר שאין לו שער. ו. ההבדל בין דבר שאין לו שער לעתיקות. ז. קנה כתב יד יקר, ונודע לו שאפשר היה לקנותו בזול יותר, האם יכול לטעון אונאה או ביטול מקח.

הנידון

"קניתי כתב יד של אחד הראשונים, בשלושים אלף דולר. לאחר שקניתי, הראתי את כתב היד למומחה גדול, ואמר לי ששילמתי יקר מדי, שכתב יד כזה שווה הרבה פחות, אני רוצה לחזור מהמקח, האם אני יכול".

תשובה

אין אונאה וביטול מקח בעתיקות, וכתבי יד ישנים, כיון שאין להם כלל מחיר קבוע, ויש הרבה אנשים שנותנים עליהם הון רב, ואינו דומה לדבר שאין לו מחיר, אבל יש לו טווח מחירים, שבהם יש אונאה מעבר לטווח המחיר.

ביאור התשובה

אונאה בדבר שאין ידוע לו הכמות

כתב הרמב"ם (מכירה כא, א – ב) "וז"ל "המקנה לחבירו דבר שאינו מסויים, אם היה מינו ידוע, אף על פי שאין מדתו ומשקלו ומניינו ידוע, הרי זה קנה, ואם אין מינו ידוע לא קנה: כיצד ערימה זו של חטים אני מוכר לך בכך וכך, מרתף זה של יין אני מוכר לך בכך וכך, שק של תאנים אני מוכר לך בכך וכך, אף על פי שאין מדת הערימה ידועה ולא משקל התאנים ולא מניין הקנקנים ידוע, הרי זה ממכרו קיים, אף על פי שנמצא חסר או יתר על האומד שהיה בדעתם, ויש להם הונייה לפי השער שבשוק כמו שביארנו" עכ"ל. והטור והמחבר בחושן משפט סימן ריט סעיף א, הביאו את דברי הרמב"ם להלכה.

בינת המשפט

עניני ממונות אקטואליים

ואין לו שער בשוק, מה שייך לדון ולומר שהמוכר או הקונה התאנה, ממה הם יתאנו, הרי אין שער כלל, דכל עניין אונאה אינו אלא כאשר הקונה קנה במחיר יותר ממחירו, או המוכר מכר בפחות מהמחיר, אבל אם אין מחיר אין אונאה.

וכן מבואר בערוך השולחן (חושן משפט סימן רכז סעיף ז) וז"ל "במיני סחורות שאין כל בעלי חנויות מוכרין אותם בשוה, שיש משתכר הרבה בסחורה זו ויש שמסתפק במועט, אין שייך כלל אונאה למי שמשתכר הרבה, כיון שדרך המסחר כן הוא, כיון שיש שמוכרים במקחים כאלו" עכ"ל.

אבל הביאור בזה הוא, במה שכתב הב"ח, שפרה אין לה שער ידוע. וכוונתו, שיש פרה גדולה ויש קטנה יש רזה ויש שמנה וכו', אבל זה דבר ברור שיש מחיר בשוק לכל פרה לפי מה שהיא. לפי זה למדנו ביאור ענין אין לו שער ידוע. דהכוונה שיש הרבה פרטים למקח, כדי להחליט מה מחיר המקח, אבל יש לו מחיר בשוק כמה עולה בערך פרה רזה קטנה וגדלה וכו', אומנם אין זה מחיר מדוייק אבל יש לזה מחיר, אלא שהמחיר אינו מוחלט, ונע בין זה לזה, כגון שפרה כזאת יש שיעריכו אותה באלף שקלים ויש שיעריכו אותה באלף ומאה שקלים, אבל אף אחד לא יקנה אותה ביותר מאלף ומאה, ולא ימכור בפחות מתשע מאות, ואם מכר לו פרה זו ביותר מאלף ומאה, על זה דנו הפוסקים, האם יש אונאה, וכן מבואר בערוך השולחן שכתב "שיש משתכר הרבה בסחורה זו ויש שמסתפק במועט אין שייך כלל אונאה למי שמשתכר הרבה", אבל יותר מהרבה, בודאי הוי אונאה. ובזה ופסקו הרמ"א וסיעתו שיש אונאה.

ושוב ראיתי שמה שכתבתי, כתב בפתחי חושן בקיצור דברים, שכתב על דברי הבית יוסף, (בפתחי חושן חלק ה, פרק י, הערה כה) וז"ל "אבל הב"ח שם דחה דבריו, דגם כשאין לו שער ידוע יש בו אונאה, וכן הסכים הש"ך שם סק"א, וצריך לומר שעל כל פנים יש לו שער בינוני בשוק" עכ"ל.

העולה מזה: מה שפסקו הרמ"א וסיעתו, שיש אונאה כשאין שער ידוע, אין הכוונה שאין שער כלל, אלא שיש טווח מחירים, וזה נקרא אין שער קצוץ ממש, ואם הייתה אונאה מעבר לטווח מחירים, בזה יש אונאה בלבד, אבל לא בתוך טווח המחירים.

ביאור שיטת הבית יוסף

והנה מה שהקשה המחנה אפרים על הבית יוסף מספרים, הוא תמיה גדולה מאד, דהרי המחבר פסק כן בחושן משפט (רכז, טו) וז"ל "בכל המטלטלים שייך אונאה, אפילו בספרים ואפילו באבנים טובות

מותר, משמע דקנה אפילו ביותר מדמיו, מיירי שלא הגיע היתר לכדי אונאה, ודלא כב"י שכתב הטעם דמותר שם אפילו ביתר מכדי אונאה כיון דאין לו שער ידוע, אלא כל אחד קונה כמו שחפץ, וזה אינו נראה, דמכל מקום אפשר לשומו אם היה בו כדי אונאה, ולכן נראה לי מה שכתבתי" עכ"ל. מבואר מהדרכי משה, שגם דבר שאין לו שער יש לו אונאה, אלא אם כן האונאה לא הגיע לכדי אונאה, וכך איירי הא דחלב וגיזה. ולהלן יבואר כוונתו.

וכן כתב הב"ח (חושן משפט סימן רט) על הבית יוסף וז"ל "ותימה, דלפירושו לא הוה ליה להרמב"ם בפ"ג ממכירה (ה"ב) לומר בדין מכור לי באלו, כגון שחפץ במעות, וא"ל מכור לי פרתך באלו כו' קנה ומחזיר אונאה, דהא ודאי דפרה אין לה שער ידוע, אלא ודאי דאף בדברים שאין להם שער ידוע, קנה ומחזיר אונאה, וכן גיזה וחלב. והך ברייתא דתני מה שעזי חולכות מכור לך מותר, ולא תני בה דין אונאה, לא אתיא אלא לאורויי דאין בה איסור רבית, ובאונאה לא קמיירי, דפשיטא דיש בה דין אונאה, ופשוט הוא" עכ"ל. מבואר דגם הב"ח פוסק שיש אונאה בדבר שאין לו שער, והאי דחלב לא איירי בדין אונאה.

וכן פוסק הש"ך חושן משפט סימן רט (ס"ק א) וז"ל "ויש להם אונאה. ואפילו היה אותו דבר אין שער שלו ידוע, ודלא כבית יוסף, וכן כתב הב"ח, עיין בתשובות ר"ש כהן ס"ב ס"ב עכ"ל הש"ך.

וכן כתב במחנה אפרים (הלכות מכירה - דיני אונאה סימן כד) וז"ל "דברים שאין להם שער קבוע, כתב הרב בית יוסף בסימן ר"ט, דחלב וגיזה שאין להם שער ידוע, אלא כל אחד קונה כמו שחפץ, לית ביה אונאה עכ"ל. וקשה לי עליו, דהרי ספרים דאין להם שער ידוע, ואפילו הכי קי"ל (חושן משפט רכז, טו) דיש להם אונאה" עכ"ל. הנה מקשה על הבית יוסף מספרים, דיש להם אונאה אפילו שאין להם שער קבוע. ויבואר להן. מכל מקום מבואר שגם למחנה אפרים, יש אונאה בדבר שאין לו שער קבוע.

העולה מזה: הרמ"א, הב"ח, הש"ך והמחנה אפרים פוסקים, שגם בדבר שאין לו שער ידוע, יש אונאה.

ביאור שיטת הפוסקים שיש אונאה בדבר שאין לו שער

הנה נתבאר שנחלקו הרמ"א, הב"ח, הש"ך והמחנה אפרים, על הבית יוסף ופסקו שיש אונאה גם בדבר שאין לו שער ידוע. ואני משתומם על המראה הזה, באיזה אופן שייך בכלל לדון בדין אונאה, על דבר שאין לו שער ידוע, דאם אין לו שער, לא שייך בכלל אונאה, דכיון שאין לו שער, וכל מקח נגמר לפי החלטה של המוכר והקונה בלבד,

בינת המשפט

עניני ממונות אקטואליים

לוקח, ואם נמכר בפחות נתאנה מוכר. וגם בדין שתות הוא כך, שאנו משערים את גודל האונאה לפי טווח המחירים, שאם נמכר ביותר מטווח המחיר היקר, נשער את האונאה לפי הטווח היקר, וכן להפך, וזו שיטת כל הפוסקים, ולפי המבואר גם הבית יוסף סובר כך.

עוד צריך לדעת שכשם שאין שער קבוע בגלל פרטים של המקח, כפרה ואבן יקרה וכדו', כמו כן יש דברים שאין להם שער קצוץ בגלל סיבות אחרות. מכל מקום צריך לדעת יסוד גדול, שגם כאשר אין מחיר קבוע, יש טווח מחירים, ואם נמכר הדבר בטווח המחירים הללו אין כלל אונאה, ויכול למכור לכתחלה יקר, או לקנות בזול, אבל כאשר המקח עובר את טווח המחירים, אז יש אונאה.

העולה מזה: גם כאשר אין מחיר קבוע, יש טווח מחירים, ואם נמכר הדבר בטווח המחירים הללו אין כלל אונאה, ויכול למכור לכתחלה יקר, או לקנות בזול, אבל כאשר המקח עובר את טווח המחירים, אז יש אונאה.

ההבדל בין דבר שאין שער ידוע לעתיקות

עכשיו נבוא לבאר נידון דידן. ולכאורה לפי המבואר, גם בכתבי יד יש טווח מחירים, והיה ראוי לומר שאם קנה כתב יד ביותר מטווח המחירים יש אונאה. אבל באמת כל המבואר לעיל על טווח מחירים, הם בדברים שאין שער קבוע בגלל שיש להם הרבה פרטים, כמו פרה, שיש קטנה גדולה כחושה וכו', או הקונה רכב יד שניה, יש הרבה פרטים, וכן כל דבר שאין לו מחיר בגלל שהפרטים שבו קובעים את המקח, אבל דבר שאין לו שער ידוע כי הוא אינו נמצא בעולם כמעט, למרות שיש טווח מחירים, זה לא טווח מחירים אמיתי, כי תמיד יש מי שיקנה במחיר גבוה מאוד בגלל כל מיני סיבות, לכן נראה שאין בזה אונאה. וכן ראיתי בספרי הפוסקים, דבאמת בעתיקות לא שייך אונאה כי להם כלל שער וטווח מחירים.

העולה מזה: אע"פ שיש אונאה בדבר שאין לו שער ידוע, הני מילי דבר שסיבתו היא בגלל פרטי המקח, כמו פרה ואבן יקרה, ורכב יד שניה וכדו', אבל אם אין לו שער כי אין כמותו בעולם, ויש אנשים שיתנו עליו מחיר גבוה מאד, אין לו תורת אונאה כלל.

ראיה מגמ' בבא מציעא שאין אונאה בעתיקות

ויש להביא קצת ראיה לזה, דגרסינן בבבא מציעא (נח, ב) "רבי יהודה אומר אף המוכר ספר תורה, מרגלית, ובהמה אין להם אונאה. תניא, רבי יהודה אומר: אף המוכר ספר תורה אין לה אונאה, לפי שאין קץ לדמיה. בהמה ומרגלית אין להם אונאה - מפני שאדם רוצה לזווגן.

ומרגליות" עכ"ל, והוא משנה בבבא מציעא (נו, ב), וכל אחד יודע שאין שער ידוע לדברים הללו, וכי נשווה חס וחלילה למרן הבית יוסף טועה בדבר משנה, שהוא בעצמו פסקו בשולחנו הטהור. וראיתי מי שתירץ שהבית יוסף סובר שיש שער ידוע לספרים, וזה תמוה. וביותר תמוה, דכבר ביארנו דאונאה בדבר שאין לו שער ידוע, הוא כאשר מכר ביותר מהמחיר בשוק, אם כן מדוע שלא יהיה אונאה, אם המחיר נע בין תשע מאות לאלף ומאה ומכר יותר מאלף ומאה. והרי רוב רובא של מקח אין לו מחיר קצוץ, ומנין למדו חז"ל שלא יהיה אונאה במחיר שלא קצוץ, וביותר תמוה דחז"ל קבעו רק ארבעה דברים שאין להם אונאה (בבא מציעא, נו, ב), ומדוע לא אמרו גם בדבר שאין לו שער קבוע וקצוץ.

ולולי דמיספתינא אמינא מלתא דחדתא, דבאמת גם הבית יוסף סובר כשיטת הרמ"א וסיעתו, ומה שכתב שאין אונאה בדבר שאין לו שער ידוע, היינו שנמכר בתוך השער הנ"ל, בין תשע מאות לאלף ומאה, והיינו בחלב, כיון שהוא מתקלקל מהר, או בגיזה שיש נקיה ויש יותר איכותית, אין לה שער ידוע, לכן כשאדם משער מה שיחלוב או יגוז הוא יודע בערך מה יהיה כמות החלב והגיזה, לכן אין אונאה, כי המחיר נע בין זה לזה, והברייתא איירי באופן שלא נתאנה יותר מטווח המחירים, וזה ממש כדברי הדרכי משה, אבל גם הבית יוסף מודה שאם נמכר ביותר מהמחיר המקובל הוי אונאה, וזה מדוקדק בלשונו שכתב "אבל חלב וגיזה שאין להם שער ידוע, אלא כל אחד קונה כמו שחפץ לית ביה אונאה". דקדק לכתוב "כמו שחפץ", אבל אם נמכר בפחות ממה שחפץ, או ביותר ממה שחפץ הוי אונאה. ושוב ראיתי בספר "דרכי משפט" (חלק ג' סוגיא ג') שכתב כן, ושמתחיל ולמעשה בלאו הכי אין נפקא מינא בזה, דהלכה כהרמ"א וסיעתו, וכן פסק הגר"א שם ס"ק א.

העולה מזה: לענ"ד, מה שכתב הבית יוסף שאין אונאה בדבר שאין לו שער ידוע, כוונתו כאשר נתאנה בתוך טווח המחירים, אבל אם נתאנה יותר מטווח המחירים, גם הבית יוסף מודה שיש אונאה. ובאמת אין מחלוקת בין הבית יוסף לרמ"א וסיעתו.

סיכום דין אונאה בדבר שאין לו שער ידוע

נמצינו למדים, שדבר שאין לו שער קבוע, כי קביעת מחירו תלויה בפרטיו של המקח, כמו אבן יקרה או בעלי חיים וספרים וכו', וכיון שיש הרבה פרטים, גם המחיר למקח זה אינו קצוץ, אבל הוא נע בין מחיר מינימום למחיר מקסימום, אם מכר בתוך טווח המחירים שהוא נמכר, אין אונאה. ואם נמכר ביותר מטווח המחירים יש אונאה, בין למוכר ובין לקונה, שאם נמכר ביותר יקר מטווח המחירים נתאנה

בינת המשפט

עניני ממונות אקטואליים

ג. הרמ"א, הב"ח, הש"ך והמחנה אפרים פוסקים, שגם בדבר שאין לו שער ידוע, יש אונאה.

ד. מה שפסקו הרמ"א וסיעתו, שיש אונאה כשאין שער ידוע, אין הכוונה שאין שער כלל, אלא שיש טווח מחירים, וזה נקרא אין שער קצוץ ממש, ואם הייתה אונאה מעבר לטווח מחירים, בזה יש אונאה בלבד, אבל לא בתוך טווח המחירים.

ה. לענ"ד, מה שכתב הבית יוסף שאין אונאה בדבר שאין לו שער ידוע, כוונתו כאשר נתאנה בתוך טווח המחירים, אבל אם נתאנה יותר מטווח המחירים, גם הבית יוסף מודה שיש אונאה. ובאמת אין מחלוקת בין הבית יוסף לרמ"א וסיעתו.

ו. גם כאשר אין מחיר קבוע, יש טווח מחירים, ואם נמכר הדבר בטווח המחירים הללו אין כלל אונאה, ויכול למכור לכתחלה יקר, או לקנות בזול, אבל כאשר המקח עובר את טווח המחירים, אז יש אונאה.

ז. אע"פ שיש אונאה בדבר שאין לו שער ידוע, הני מילי דבר שסיבתו היא בגלל פרטי המקח, כמו פרה ואבן יקרה, ורכב יד שניה וכדו', אבל אם אין לו שער כי אין כמותו בעולם, ויש אנשים שיתנו עליו מחיר גבוה מאד, אין לו תורת אונאה כלל.

ח. רבי יהודה סובר, שאין אונאה לדבר שמיעוט אנשים נותנים עליו הון רב, וחכמים חולקים, בגלל שהרוב נותנים מחיר רגיל. מוכח, שאם רוב נותנים מחיר לא רגיל – כעתיקות - אין אונאה.

ט. מי שקנה כתב יד עתיק והתברר שלו שמחירו הרבה יותר זול, אין אונאה וביטול מקח בעתיקות, וכתבי יד ישנים, כיון שאין להם כלל מחיר קבוע, ויש הרבה אנשים שנותנים עליהם הון רב, ואינו דומה לדבר שאין לו מחיר, אבל יש לו טווח מחירים, שבהם יש אונאה מעבר לטווח המחיר.

אמרנו לו: והלא הכל אדם רוצה לזווגן! - ורבי יהודה: הני חשיבי ליה, והני לא חשיבי ליה" ע"כ.

הנה מבואר דלפי רבי יהודה אין קץ לדמים של דבר שאדם רוצה לזווגן, וחכמים חולקים עליו, והלכה כחכמים (חושן משפט רכז, טו). ויש לתת טעם מדוע חולקים חכמים על רבי יהודה, הרי רבי יהודה נותן טעם גדול שאין קץ לדמיה, כי אדם רוצה לזווגן, וכי חכמים חולקים על רבי יהודה במציאות.

ונראה בזה, דחכמים גם מודים שיש כאלה שיתנו עליהם הרבה ממון בגלל שרוצים לזווגן, אבל רוב האנשים אינם רוצים דוקא לזווגן, לכן יש בהם אונאה, דאין בכח המיעוט לבטל מהם דין אונאה, ורבי יהודה סובר, דכיון שיש כאלה שנותנים הרבה ממון אין להם אונאה. מכל מקום מוכח, שבדבר שבאמת רוב אנשים נותנים ממון רב ואין להם מחיר כלל, כעתיקות מודים חכמים שאין להם אונאה.

העולה מזה: רבי יהודה סובר, שאין אונאה לדבר שמיעוט אנשים נותנים עליו הון רב, וחכמים חולקים, בגלל שהרוב נותנים מחיר רגיל. מוכח, שאם רוב נותנים מחיר לא רגיל – כעתיקות - אין אונאה.

פסק דין

לאור המבואר, מי שקנה כתב יד עתיק והתברר שלו שמחירו הרבה יותר זול, אין אונאה וביטול מקח בעתיקות, וכתבי יד ישנים, כיון שאין להם כלל מחיר קבוע, ויש הרבה אנשים שנותנים עליהם הון רב, ואינו דומה לדבר שאין לו מחיר, אבל יש לו טווח מחירים, שבהם יש אונאה מעבר לטווח המחיר.

דינים העולים:

א. אם קונה דבר ידוע, אבל אינו יודע כמה פרטים יש שם, או כמה משקל, הוי קניין ומשלם לפי מחיר שבשוק למנין או למשקל, ויש אונאה אם משלם אחרת ממחיר השוק.

ב. לפי הבית יוסף, דבר שאין לו שער ידוע, וכל אחד קונה כפי חפצו, אין לו אונאה, אבל אם יש שער ידוע, אפילו שאינו ידוע כמה פריטים וכמה מניין יש בכמות שקונה, יש אונאה.